

ВІДОБРАЖЕННЯ УЯВЛЕНЬ СЕРЕДНЬОВІЧНИХ ІСЛАНДЦІВ ПРО ДОЛЮ НА ПРИКЛАДІ «САГИ ПРО ГІСЛІ»

Вікторія Кухта

REFLECTION OF THE IDEAS OF MEDIEVAL ICELANDERS ABOUT FATE ON AN EXAMPLE OF GÍSLA SAGA SÚRSSONAR

Victoriia Kukhta

The article focuses on studying the concept of fate through the prism of Gísla saga Súrssonar. The concept of fate was an integral part of medieval Icelanders' perception of the world. Fate, according to their ideas, is a fundamental driving force that determines the life of every person, and is always a stable and unchanging constant. It cannot be bypassed or deceived, and even knowing one's fate, a person cannot influence it in any way. It was assumed that this is a certain fate that each individual approaches during his life path, with which he can only come to terms. Fate must be faced with courage and dignity, but it is useless to run away from it or try to change it – even mythological stories testify to this.

Gísla saga, in this context, most fully reveals the conceptual meaning of fate and its influence on everyday life and decisions. It depicts the problem of the inevitability of fate which determines the life path of an individual. It is accompanied by manifestations of the inevitability of fate in the cyclical nature of events, which one by one form a closed circle of inevitability of how and why everything had to turn out exactly the way it did. Reflecting a special perception of fate, Gísla saga, thus, becomes the source that allows a visual analysis of the worldview peculiarity of the Icelanders, which they preserved even after conversion to a new faith.

The plot of Gísla saga is built around a conceptual idea that has either received little attention or has been completely overlooked by researchers. The determination of fate formed the basis of the text and conditioned its structure, and our goal is to highlight as clearly as possible how and in what way this determination manifested itself and to what consequences it led. Based on the text of the saga and the experience of previous research, we analyze the plot as a complete picture, all elements of which are inextricably linked with each other. Thus, we offer a new perspective on the content of the saga and its reinterpretation.

Keywords: Gísla saga Súrssonar, fate, saga literature, revenge, inevitability.

Прийнявши хрещення у 1000 році, Ісландія доєдналася до християнського світу, ставши його частиною. Але географічна віддаленість та політична ізольованість не сприяли тому, аби нова релігія відразу стала панівною ідеологічною силою. Християнство спочатку зайняло домінуючу роль переважно в обрядовій сфері, утвердившись у відмові населення від жертвоприношень та поїданні м'яса жертвовних тварин. Саме по собі християнське вчення було складним для розуміння, і тому воно ще досить довгий час сприймалося ісландцями у звичних категоріях язичництва, зокрема категорія «божественного провидіння» перекладалася на більш сприйнятливі та зрозумілі категорії удачі та долі, які продовжували відігравати значну роль у їхньому повсякденному житті.

Отже, концепт долі був невід'ємною частиною сприйняття світу середньовічних ісландців. Доля, за їхніми уявленнями, – фундаментальна рушійна сила, яка визначає життя кожної людини, та завжди є сталою й незмінною константою. Її не можна обійти чи обдурити, і навіть знаючи свою долю, людина ніяк не може на неї вплинути. Передбачалося, що це визначений фатум, до якого кожна особистість наближається протягом свого життєвого шляху, з яким вона може лише змиритися. Долю необхідно зустрічати з мужністю й достойністю, але марно тікати від неї чи намагатися змінити – навіть міфологічні сюжети свідчать про це.

У родових сагах долі відводиться особливе місце, навіть незважаючи на те, що всі вони були записані за три-чотири століття після офіційного прийняття християнства. Доля відіграла вагомий роль у розкритті характерів та мотивації героїв, які офіційно прийняли хрещення та сповідували нову релігію, не кажучи вже про тих героїв родових саг, чиє життя припало на більш ранній період. «Сага про Гіслі» у цьому контексті найповніше розкриває концептуальне значення долі та її вплив на повсякденне життя і прийняті рішення. Саме вона зображує проблему невідворотності долі, яка визначає життєвий шлях особистості. Супроводжуються ж прояви невідворотності долі у циклічності подій, які всі одна за одною формують замкнене коло невідворотності того, як і чому все мало скластися саме так як склалося. Відображаючи особливе сприйняття долі, «Сага про Гіслі» таким чином стає тим джерелом, яке дозволяє наочно проаналізувати світоглядну особливість ісландців, яку вони зберегли навіть після повернення у нову віру.

Переходячи до історіографії проблеми, слід відразу зазначити, що до сьогодення дня вивчення й аналіз саги саме через призму розгляду концепції долі практично не привертав уваги дослідників. Попередні дослідження загалом спиралися на текстуальний аналіз «Саги про Гіслі». Увага науковців зосереджувалася на питанні стилістичних особливостей тексту, але з розвитком підходів і методів дослідження соціальної історії, сага частіше почала розглядатися зі сторони окремих проблематик, на кшталт питання щодо вбивці Вестейна, роль жінок та їх вплив на загальний сюжет, надприродні аспекти саги тощо. Проте питання визначеності й непорушності долі, яка, по суті, визначала все протікання сюжету саги та впливала на події і персонажів, до цього часу не порушувалося як окрема проблема дослідження. Тож пропонована стаття покликана заповнити цю лакуну.

«Сага про Гіслі» загалом є однією з найпопулярніших родових ісландських саг. Це одна з саг, яка вирізняється своєю сюжетною та стилістичною збагаченістю та символічною пронизаністю. Як і будь-яка інша сага, вона опирається на усну традицію, у зв'язку з чим їй притаманні риси героїчних казкових сказань. Одночасно основні дійові особи та ключові події, описані в сазі, достовірні, що підтверджується низкою інших ісландських джерел, зокрема «Книгою про заселення» (*Landnámabók*, 41, 48). Також одним з джерел саги були скальдичні віси, якими щедро збагачений текст. Авторство Гіслі щодо всіх віс, які сага приписує йому, є сумнівним. На деяких з віршів так само відчувається вплив героїчного епосу, а саме пісень героїчного циклу «Старшої Едди», через що ми можемо припустити, що вони були включені в сагу пізніше (*Gísla saga*, 19, 22).

Сага описує події, що відбулися у 962-978 роках, однак записана вона була приблизно в середині XIII століття. Вона дійшла до нашого часу в двох редакціях: більш розлогій, але пошкодженій, відомій за списками XVIII ст. NY. KGL. SMI. 1181 fol. (Копенгаген, фонди Королівської бібліотеки) та AM 149 fol. (Рейк'явік, Інститут Арні Магнуссона), а також короткій, що збереглася повністю – AM 556a, 4° (манускрипт XV ст., нині зберігається в Рейк'явіку, в Інституті Арні Магнуссона). Складно сказати, як співвідносяться між собою обидві версії та їх втрачений протограф, але низка дослідників, зокрема Йоунас Крістьяунссон, Гюдні Кольбейнссон, висували припущення, що розлогіша версія ближча до оригіналу, ніж коротка, опираючись на більш детальну частину, присвячену подіям у Норвегії, та ряд стилістичних особливостей тексту (*Kolbeinsson og Kristjánsson* 1979). В основу нашого дослідження покладена розлога версія тексту.

Дослідженнями «Саги про Гіслі», зокрема, займалися Фіннур Йоунссон та Анне Гольтсмарк, проте у своїх роботах вони спиралися на загальний джерелознавчий та літературознавчий огляд (*Jónsson* 1903; *Holtsmark* 1956). Сучасні підходи та методи історії релігій, історії повсякдення та досліджень світоглядних уявлень розкривають перед науковцями нові теми й проблематики. Зокрема, Германн Паульссон присвятив низку статей дослідженням питання відображення пережитків культу Одіна у «Сазі про Гіслі», а також питанню справжнього вбивці Вестейна, друга й побратима Гіслі, відстоюючи думку про пряму причетність до злочину Торкеля, старшого брата Гіслі (*Pálsson* 2000; *Pálsson* 1973).

Емілі Летбридж (*Lethbridge* 2010) у своїй статті «Текстові варіації, редакційні конструкції та критичні інтерпретації» також більше уваги зосереджує на джерелознавчій критиці джерела, детально розглядаючи текстуальні особливості «Саги про Гіслі», але також зачіпає проблему невизначеності питання вбивці Вестейна, яке так і не було чітко розкрито у тексті саги. Окрім цього, авторка звертає увагу на перші розділи саги, які присвячені подіям у Норвегії та несуть відбиток впливів саг про давні часи, розглядаючи їх у контексті цілісності тексту.

Згадані дослідження більшою мірою зосереджені на текстуальному аналізі джерела. Автори приділяють значну увагу питанню вбивці Вестейна, намагаючись довести або причетність

до нього Торкеля, або Торґріма, його побратима, який був убитий Гіслі та якого, вочевидь сага через дії Гіслі намагається зобразити головним винуватцем трагедії. Але зазначена проблема розкривається однобічно, з метою заповнити пробіл, залишений джерелом, але не розглядається як концептуальна світоглядна складова конфліктів саги. На сучасному етапі інтерес дослідників до глибшого аналізу змісту джерела поступово зростає, і зокрема, Павел Вонджичка у статті «Надприродне у «Сазі про Гіслі» та доля її героя» спробував коротко проаналізувати надприродні мотиви та їх вплив на події саги (Vondříčka 2008). Автор намагався прослідкувати взаємозв'язок між залежністю життя людини та вищими силами, якими вона не управляє, але на нашу думку, його дослідження потребує поглиблення у детальнішому розкритті на прикладі саги проблеми надприродного і його впливу на життя людей в уявленнях середньовічних ісландців.

Особливість проаналізованих досліджень полягає у вузькому погляді на окремі суто текстуальні або сюжетні складові частини. Однак сюжет «Саги про Гіслі» вибудовується довкола концептуальної ідеї, на яку або зверталось мало уваги, або яка взагалі випадала з поля зору дослідників. Визначеність долі лягла в основу тексту та обумовила його структуру, і наша мета полягає у тому, аби якомога чіткіше висвітлити як і в чому ця визначеність проявилася та до яких наслідків призвела. Спираючись на текст саги та досвід попередніх досліджень, ми аналізуємо сюжет як цілісну картину, всі елементи якої нерозривно пов'язані один з одним. Таким чином, ми пропонуємо новий погляд на зміст саги та його переосмислення.

Доля у середньовічному скандинавському, а відповідно й в ісландському, баченні сприймалася як внутрішнє особисте покликання кожної конкретної людини. Вона вважалася передбаченою заздалегідь, і передвіщення власної долі не могло спонукати людину її змінити, але з гордістю йти їй назустріч та прикладати зусиль, щоб її втілити, якою б вона не була.

Середньовічні ісландці вірили, що про себе доля попереджає віщими снами та передбаченнями. «Сага про Гіслі» часто опирається на віщі сни, які сняться Гіслі, але так само ключові події передбачаються через передбачення «мудрих» людей. «Мудрість» була однією з визначних характеристик визначних ісландців та передбачала, що її володар здатен давати дієві поради, тлумачити сни та володіти певними знаннями, непритаманними більшості. Мова необов'язково йде про магію – здатність тлумачити закони, наприклад, так само вважалася особливою навичкою та особливим знанням.

Найперше передбачення, яке нам надає сага, виходить з вуст мудреця Геста Оддлейвссона (Gísla saga, 6). Він був знаменитим тлумачем снів та загалом розумною людиною і фігурував у багатьох родових сагах як мудрець, тож слухач/читач міг безсумнівно довіряти його словам так само, як це роблять герої саги. Він передрік, що злагода і дружба між Гіслі, його братом Торкелем та двома юнаками, з якими брати подружилися в Ісландії – купцем Вестейном Вестейнссоном і Торґрімом Годі – не протримається й трьох років та розпадеться. Гіслі, почувши це передбачення, надав йому великого значення й спробував запобігти його втіленню, скріпивши дружбу клятвою побратимства між усіма чотирма.

Обряд клятви на крові мав древнє коріння та мав на меті пов'язати між собою тих, хто проводили його. Мішаючи власну кров із землею та даючи священні клятви, ті, хто клялися, таким чином немов би ставали єдинокровними братами. Вони зобов'язувалися вести себе один з одним як брат із братом, мститися у разі смерті одного з них, допомагати як допомагав би брат братові тощо. Суспільний статус побратимів максимально наближав їх до статусу родичів, і Гіслі вбачав у давньому ритуалі надійний захист від розбрату.

Однак упевненість Гіслі була не те щоби хибною, але однобічною. Виступаючи благородним героєм, хранителем родової честі, про що ще буде сказано нижче, Гіслі вважає зв'язок родичів одне з одним безумовним і непорушним. Але дійсність поступово починає змінюватися так само невідворотно, як невідворотна доля, що її передбачив мудрець Гест.

Торґрім відмовився приносити клятву Вестейну, тим самим зірвавши клятву та заклавши підґрунтя майбутній трагедії. Вочевидь, головною причиною його відмови стала образа через те, що Вестейн не підтримав його залицяння до своєї сестри, не схваливши її шлюб з Торґрімом, що в подальшому могло би бути розцінено як мотив для помсти Вестейну. Гіслі за це, у свою чергу, відмовився клястися Торґріму. Таким чином перші паростки розбрату були посіяні, й люди «надали тому, що сталося, великого значення» (Gísla saga, 6). Сам Гіслі ж сказав: «Усе вийшло, як я боявся. І ні до чого все, що ми зараз робили. Я тепер бачу, що чому бути, того не оминати» (Gísla saga, 6).

Здається, невдала клятва побратимства і події, які розвивалися після, стали зав'язкою основного конфлікту, який призвів до оголошення Гіслі поза законом та його побирання Ісландією в якості утлаґінна («оголошеного поза законом»). Така зав'язка, за нашим досвідом опрацю-

вання родових саг, є доволі нетиповою для сагової літератури, адже зрештою апогеєм драматичного розвитку подій стало таємне вбивство Вестейна, за якого Гіслі помстився аналогічним чином.

Таємним убивство називалося тоді, коли вбивця не повідомляв про скоєний злочин, не залишав свідків та залишав знаряддя вбивства у тілі жертви. Такий вид злочинів вважався не лише одним із найтяжчих в ісландському законодавстві, але й найбільш ганебних. Таємне вбивство було плямою на честі того, хто його вчиняв, і мало хто готовий був прийняти на себе такий сором. Родові саги тому майже не згадують таємні вбивства, а якщо мова в них і заходить про такі злочини, то легко розпізнати презирливе ставлення як записувача, так і суспільства в цілому до тих, хто їх вчиняв. Із цієї причини у сагах конфлікти ніколи не вибудовуються довкола таємних убивств, замість цього зображуючи родову помсту в усіх її традиціях.

«Сага про Гіслі» вибивається із загального стереотипу. Гіслі уособлює собою благородного чоловіка, наділеного найкращими якостями, які цінувалися в ісландському суспільстві X століття. Однак він вчиняє таємне вбивство, і його причетність до нього не відразу стає відомою людям. Коли ж правда відкривається, Гіслі оголошують поза законом. Проте повага до нього, як це мало би статися, у суспільстві не зменшується, адже Гіслі мститься за свого близького друга і побратима, якого було так само таємно вбито у його домі, й на відміну від Гіслі, особистість убивці Вестейна у сазі так і не була розкрита.

Питання вбивці Вестейна до цих пір залишається відкритим, про що буде докладніше йти мова нижче. Передумови ж головного конфлікту, піком якого сталося це вбивство, криються ще в перших розділах саги, які насправді задають увесь настрій історії.

Убивство Вестейна в історіографії часто висувається на перший план (Holtmark 1951, Pálsson 1973) через, по-перше, свою невизначеність, а по-друге, через те, що воно стає тригером для стрімкого розвитку подальших подій. Однак на нашу думку, вбивство не є центральним конфліктом саги, але точкою його розкриття. Передумови конфлікту варто шукати ще на самому початку, коли родина ще жила в Норвегії.

Повернення до самого початку, на нашу думку, є очевидним. Доля нерозривно пов'язана з кровним обов'язком помсти, і вперше вона заявляє про себе розбратом, який стався всередині родини Гіслі. Тоді до його старшої сестри, Тордіс, залицявся юнак на ім'я Бард, який був близьким другом Торкеля. Однак його залицяння не подобалися ані Гіслі, ані батьку, адже вони обидвоє вважали, що Бард таким чином порочить як ім'я Тордіс, так і ім'я всієї родини, тож зрештою, спіймавши слушний момент, Гіслі вбив Барда. Цим вчинком був задоволений батько, однак Торкель затаїв на брата образу та переїхав жити до родича Барда, Скеґґі, якого підбурював помститися власному братові.

Гіслі в цьому епізоді виступає хранителем родової честі, який не лише вбиває юнака, який поводить себе непристойно з точки зору суспільної моралі, але й згодом приймає виклик Скеґґі та б'ється з ним на гольмґанґу, ритуальному двобої. В цьому поєдинку Скеґґі втратив ногу та був принижений, через що коло помсти не замкнулося, а призвело до спроби спалити Гіслі та всю його сім'ю у власному домі. Однак і сам Гіслі, і його родичі змогли врятуватися, після цього вони помстилися, вбивши Скеґґі та його синів, а вже потім виїхали до Ісландії, покинувши Норвегію. Зовнішнє коло помсти таким чином замкнулося, хоча воно замкнулося би й без переїзду до Ісландії, адже наймолодший з братів Гіслі, Арі, залишився жити в Норвегії, й сага не повідомляє про його продовження конфлікту з родичами або близькими друзями Барда та Скеґґі, хоча якби підстави для цього дійсно були, в тексті цьому було би присвячено увагу.

Здавалося б, коло помсти замкнулося, Гіслі та його сім'я вчинили так, як належало вчиняти за звичаями. Однак внутрішня проблема залишилася не вирішеною, а саме образа Торкеля на брата та його відчуття не відомщеності. З точки зору Гіслі, ніякого конфлікту бути не могло, адже честь сім'ї мала переважати над особистісними почуттями, і за великим рахунком саме Торкель мав вчинити так, як вчинив Гіслі, бо він серед братів був старшим. Однак з точки зору Торкеля, йому була нанесена тяжка образа, змити яку можна лише кров'ю. Проте мститися власному братові небезпечно, цей вчинок викличе суспільний осуд, і Торкелю буде складно його виправдати. Саме тому необхідно було шукати інший шлях для нанесення удару, і зрештою, доля надала таку можливість.

Сага до самого свого кінця так і не дає відповіді на питання, хто ж насправді вбив Вестейна Вестейнссона, друга, побратима й родича Гіслі. Однак елемент таємниці введений не стільки для того, аби принести інтригу в загальне полотно сюжету, скільки для того, аби підкреслити невідворотність та безжальність долі, адже по непрямым свідченням тексту середньовічному ісландському слухачеві/читачеві мала би бути очевидною відповідь на це питання.

Гіслі мститься Торґріму, близькому другові й побратиму свого брата, вбиваючи його, і здається логічним, що саме Торґрім учинив таємне вбивство, за що і був покараним. Проте наприкінці саги сини Вестейна вбивають Торкеля, виправдовуючи це вбивство помстою за свого батька. Але навіть їм убивати Торкеля, якщо Гіслі вже помстився за свого побратима і друга – хіба що насправді вбивцею Вестейна був не Торґрім, а Торкель.

У такому випадку постає питання, чому Гіслі вбив Торґріма. У нього були причини мститися Торґріму, враховуючи образи, які той причинив Гіслі, зневажаючи пам'ять померлого Вестейна та висміюючи самого Гіслі. Однак у такому разі Гіслі не став би вбивати Торґріма таємно, тобто так само, як був убитий Вестейн. Беручи до уваги характер Гіслі, який розкриває сага, можна з упевненістю стверджувати, що за отримані образи він мстився б так, як мав мститися всякий благородний чоловік. Тож якщо Гіслі вбив Торґріма безчесним способом, у нього були для цього причини.

Враховуючи всі обставини та логіку тексту, на нашу думку, є всі підстави стверджувати, що вбивцею Вестейна насправді був Торкель. Ще в Норвегії підбурюючи Skegгі помститися Гіслі, він показав, що для нього родовий зв'язок не відіграє настільки ж важливої ролі, як для самого Гіслі. Тож і клятва побратимства, вочевидь, не мала тієї сакральної ваги, яку їй надавав Гіслі. Однак відкрите вбивство побратима все ж таки викликало би суспільний осуд, тож зрештою Торкель і наважився на таємний злочин, щоб обезпечити себе.

Із тексту саги очевидно, що Торкель був обережною та злостивою людиною. Його стосунки з братом протягом усього життя були непростими, але відкрито конфліктувати з Гіслі він не наважувався. Гіслі мав певний авторитет у суспільстві та хорошу репутацію, тож при прямому конфлікті братів Торкель боявся, що знайде менше підтримки, ніж брат, навіть незважаючи на те, що був близьким другом ґоді.

Два брати загалом доволі часто протиставляються у сазі. Гіслі працьовитий, майстер на всі руки, у той час як Торкель «гордував і нічого не робив по господарству» (Gísla saga, 9). Торкель не надав братові допомоги, коли той потребував її, у той час як Гіслі «ніколи би не вчинив так з братом, як би той був на його місці» (Gísla saga, 23). Тож конфлікт між ними, здається, був неминучим, і зрештою Торкель наважився помститися братові за давню образу.

Гіслі зрозумів, що вбивцею його друга був Торкель. У Торґріма не було прямих конфліктів з Вестейном, окрім невдалого залицяння до його сестри, яка згодом стала дружиною Гіслі, та відмови заключити клятву побратимства. Однак Торґрім був ґоді, тобто фактично очільником своїх земель, від нього очікувалася благородна поведінка, і він демонстрував її. Так, коли двоє норвежців убили його сина, він помстився обом, убивши їх у відкритому бою, і «цією поїздкою він примножив свою славу» (Gísla saga, 7). Перед цим, на тінґу він був готовий надати допомогу кожному, хто звернеться до нього. Можна також припустити, що незважаючи на свою образу, насправді Торґрім був не проти зробити благородний жест і заключити клятву побратимства і з Вестейном, але саме Торкель відмовив його робити це.

Усі причини вбити Вестейна були, таким чином, у Торкеля, але у такому випадку Гіслі мав би мститися власному братові. У X столітті братовбивство не було поширеним явищем і серйозно засуджувалося у суспільстві. Хоча саги нерідко зображують ворожнечу між братами, один одного вони вбивають доволі рідко. Для цього або залучалися сторонні люди, або конфлікти вирішувалися більш мирним шляхом. Тож очевидно, що Гіслі, який є уособленням чеснот ісландця X століття, не міг убити власного брата.

Кровний обов'язок і родинні зв'язки переважували зв'язки дружні і навіть були більш пріоритетними, аніж побратимство – священна клятва на крові. Саме тому Гіслі не міг дозволити собі напряду помститися вбивці свого друга, адже той був його рідним братом, і таке діяння, навіть підкріплене об'єктивною причиною, не знайшло би схвалення у суспільстві та не вважалося би достойним і справедливим вчинком. Тож Гіслі довелося вбити Торґріма, з яким його нічого не пов'язувало, і тим самим нанести Торкелю віддзеркалений удар. Власне кажучи, Гіслі став заручником тієї ж ситуації, в якій до вбивства Вестейна перебував його брат.

Рівнозначність помсти – один з головних принципів існування тогочасного ісландського суспільства, відображений у багатьох сагах. Здавалося, вбивши Вестейна та помстившись за свого норвезького друга, Торкель мав принести баланс і замкнути коло насильства, однак насправді його дії стали лише ще одним гармонійним етапом, який підштовхував і його, і Гіслі до найповнішого розкриття їх долі, а також розкрив один з неочевидних конфліктів саги, який насправді лежить в основі всього протистояння та передбаченості трагедії, якою завершилося і життя Гіслі, й життя самого Торкеля. І полягає цей конфлікт у зіткненні традиційних родових цінностей та появи індивідуалістичних прагнень особистості. Саме тому ми поділяємо і під-

тримуємо точку зору Анне Гольтсмарк, яка вбачає у Гіслі трагічну фігуру перехідного часу, яка ілюструє конфлікт між родовим обов'язком та суспільними змінами, з чим ми абсолютно погоджуємося (Holtmark 1956).

Думку про те, що Вестейна вбив Торґрім, усім хоче довести Гіслі, адже він упевнений у тому, що насправді вбивцею є Торкель. Але він не може помститися братові, й у конфлікті між обов'язком дружби й побратимства та сімейними зв'язками перемагає саме сімейний обов'язок. Гіслі стає уособленням сімейної честі й традицій, він ризикує всім, вбиваючи Торґріма, й платиться за це тим, що спочатку його оголошують поза законом, а згодом він гине від рук своїх ворогів. Торкель при цьому жодного разу не допомагає братові, коли він приходить до нього по допомогу, і родинний обов'язок для Торкеля поступається зобов'язанням перед законом, згідно з якими утлаїнну заборонялося надавати будь-яку допомогу або якимось переховувати його.

Конфлікт між родинними цінностями ілюструє й поведінка Тордіс, сестри Гіслі й Торкеля. Після смерті чоловіка вона вийшла заміж за його брата Бьорка, і саме вона спонукає Бьорка помститися за його брата. Обираючи між власним братом і чоловіком, Тордіс займає сторону чоловіка, тим самим зраджуючи родинному обов'язку. Щоправда, вже після вбивства Гіслі Тордіс все ж намагалася помститися Ейольву, його вбивці, але спроба її виявилася невдалою. Тим не менш, після неї вона розлучилася з Бьорком, назавжди покинувши його.

Дії Тордіс є відгомонам родового обов'язку помсти. Вбивцею її чоловіка покарано, але цим убивцею був її рідний брат, тож Тордіс намагається помститися за нього, тим самим завершуючи коло помсти. Важливою ж деталлю тут виступає те, що обов'язок помсти за чоловіка стоїть для неї вище, ніж обов'язок підтримати брата, адже саме Тордіс першою зрозуміла, що вбивцею Торґріма був Гіслі, і саме вона розповіла про це Бьоркові, змусивши його розпочати помсту.

Смерть Вестейна та події, які розвивалися після неї, були передбаченні завчасно. Вони стали етапом, піком напруження, в якому доля Гіслі мала проявитися найчіткіше, щоб привести його до визначеного кінця. Однак усі ці події та знамення, що їм передували, були логічним продовженням і втіленням тієї долі, яка була передбачена Гіслі ще від народження. Справа у тому, що Гіслі був названий на честь свого дядька, який, хоча сага не повідомляє про це напям, мав загинути ще до його народження. За віруваннями скандинавів, померлий продовжує жити у своїх нащадках. Він помер, але він перероджується у своєму нащадку, якого названо тим самим ім'ям, яке носив померлий. Окрім цього, важливим було слабке сприйняття індивіда як індивідуальності, яка відділена від роду. В першу чергу існував рід, і цей рід втілювався у кожному його члені, який, таким чином, продовжував жити й існувати у роді навіть після своєї фізичної смерті.

Гіслі Торкельссон вирізнявся виключними для середньовічних скандинавів чеснотами, а саме доблестю та героїзмом. Він зміг перемогти берсерка, який убив його старшого брата та претендував на його майно та дружину, що «він вважав великою перемогою» (Gísla saga, 1).

Берсерки в сагах часто зображуються як розбійники та чаклуни, тож лише герої з визначними силами та мужністю здатні кинути їм виклик та перемогти у бою. Нерідко при цьому вони також послуговуються магічними речами як-от зброєю чи кольчугами, і Гіслі Торкельссон не став виключенням. Він позичив чарівний меч раба своєї невістки, Срібний Клинок, який «несе перемогу кожному, хто бере його в битву» (Gísla saga, 1).

Зрештою, одержавши перемогу над берсерком та здолавши всіх його поплічників, Гіслі відмовився повернути меч своєму власнику, що призвело до зіткнення між ним і рабом, у якому загинули обидва. І хоча текст описує цей момент доволі стримано, за логікою жанру ми можемо припустити, що перш ніж загинути, раб міг наслати прокляття на того, хто володіє Срібним Клинком. Гіслі Торбйарнарсон успадкував від свого родича не лише ім'я, а й залишки меча (під час сутички з рабом Срібний Клинок зламався).

Таким чином, Гіслі перейняв удачу свого дядька, що передбачувало його долю як хранителя родової честі, але в той же час робило носієм «поганої вдачі», що нерідко підкреслюється протягом усієї саги. Вдача була ж головною складовою життя людини. Вона супроводжувала у боях та повсякденному житті. Вона наповнювала не лише конкретну людину, а супроводжувала рід, і удача одного його члена – частина від цілого, яку так само легко втратити, як і отримати (Sommer 2007, с. 275).

Удача – рушійна сила життя людини, яка визначає його. Але це не стала характеристика, вдачу можна як набути, так і втратити. І втратити її можна було як через власну нерішучість чи недбалість, так і через зовнішній вплив. На вдачу ж Гіслі, очевидно, вплинуло не лише його походження, а й прокляття чаклуна, який зробив так, що «не було нізвідки допомоги вбивці Тор-

ґріма, хоча би й люди бажали допомогти йому, і щоб не було йому в країні спокою» (Gísla saga, 18). Прокляття та магія у будь-якому вигляді мали велику силу та діяли так само безумовно, як і віщі сни. Той, хто ставав жертвою магії, обов'язково потерпав від усіх умов накладених чарів, і Гіслі не став виключенням.

І хоча йому вдалося більше, аніж кому-небудь ще за виключенням Ґреттіра Асмундарсона, прожити у статусі утлаґінна, доля весь час нагадувала йому про себе через сни. Віщі сни, зазвичай символічні, є важливою складовою існування кожної людини. Через сни доля розкривається найповніше, попереджаючи про себе. Так, у снах Гіслі боролися дві жінки, хороша і погана: хороша захищала Гіслі та втішала його; погана ж навпаки намагалася вбити. Зрештою погана жінка перемогла: «Тепер я заперечу все, що говорила тобі добра жінка. І я докладу зусиль, аби не було тобі втіхи від того, що вона обіцяла» (Gísla saga, 33). Після цього вона «надягла мені на голову кривавий ковпак, а до того занурила мою голову в кров і розбризкала кров по всьому тілу так, що весь я був у крові», й одразу за цим епізодом Гіслі повідомив свій дружині Ауд, що йому снилися його вороги, як він боровся з ними і загинув у цій боротьбі (Gísla saga, 23).

Очевидно, доброю жінкою була фюлґ'я Гіслі – його дух-двійник. Ці духи виступали захисниками людини, але вони могли виявитися недостатньо сильними проти зовнішніх обставин, яким програвали. У випадку з Гіслі такими обставинами була зла жінка, яка є уособленням прокляття чаклуна, а отже втіленням долі Гіслі, невідворотної та безжальної. Вона нагнала Гіслі саме у той момент, коли його особиста фюлґ'я була більше неспроможною боротися проти неї та захищати його. І як тільки це сталося, до Гіслі завітали його вороги, з якими він вступив у свій останній бій.

Доля спіткала кожного героя «Саги про Гіслі» так, як і було передбачено. Розбрат між друзями прийшов як і передрікалося; Вестейн загинув, хай навіть Гіслі намагався вберегти його від смерті. Торкель пав від руки синів Вестейна раніше за брата точно так, як йому передрікав те Гіслі. Й зрештою, самого Гіслі невблаганний фатум догнав тоді, коли всі знамення вказували на те, що йому більше не судилося уникати того, чого уникнути було неможливо.

Доля найповніше розкривається саме в момент смерті. Смерть – час, коли цінність і значимість людини нічим не прикриті та виражаються якнайповніше, адже смерть – останнє і найвеличніше випробування, яке людина має витримати з честю. Це точка катарсису, яка не лише слугує втіленням передбаченої долі людини, а і є сумою чеснот особистості, які визначають її посмертну славу – те, чого варто було прагнути і про що треба піклуватися і хвилюватися більше, аніж про необхідність залишитися в живих у критичних ситуаціях, коли життя під загрозою. Краще смерть, ніж ганебне спасіння. Саме тому перед обличчям смерті треба стояти мужньо, непохитно, безстрашно, з честю і достоїнством. Це причина, чому доля невідворотна. Чому її неможливо змінити, але потрібно гідно прямиувати їй назустріч та сприймати як даність. Гіслі на власному прикладі довів це, і в останньому бою він проявив неабияку мужність, яку відзначили навіть його вороги.

«Сага про Гіслі» є відображенням вірувань середньовічних ісландців у виключну роль долі в житті особистості та пронизана ідеєю про її незриме панування і передбаченість. Всі спроби обманути або якось обійти долю виявилися заздалегідь провальними та лиш прискорили її втілення. Життя та вчинки людей не були визначеними для них з точки зору індивідуального сприйняття, однак вони так чи інакше вели їх до передбаченого кінця. Доля направляла події та визначала вчинки героїв, які зрештою привели їх до визначеного фіналу. Гіслі намагався уникнути ворожнечі та зберегти дружбу з братом, Вестейном та Торґрімом, не знаючи й не розуміючи, що передумови невідворотної трагедії були закладені ще задовго до того, як передбачення про неї було озвучено. У кожного з персонажів саги була заздалегідь визначена роль, якої жоден з них не зміг уникнути, і Гіслі, центральна фігура розповіді, власним прикладом продемонстрував тяглість неминучості.

Список джерел та літератури

- GÍSLA SAGA SÚRSSONAR. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://norroen.info/src/isl/gisli/on.html>.
 HOLTSMARK, A., 1951, Studies in the Gísla Saga, Studia Norvegica: Ethnologica et Folkloristica, 6, 3–55.
 JAKOBSSON, Á., 2008, The Trollish Acts of Þorgrímr the Witch: The Meanings of 'troll' and 'ergi' in Medieval Iceland, Saga-Book, XXXII, 39–68.

- JÓNSSON, F., 1903, *Gísla saga Súrssonar*. Altnordische Saga-Bibliothek 10. Halle: Niemeyer.
- KOLBEINSSON, G., KRISTJÁNSSON, J., 1979, *Gerðir Gíslasögu*, Gripla, III, 128–162.
- LANDNÁMABÓK. ANNAR HLUTI. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://norroen.info/src/lmb/2on.html>.
- LETHBRIDGE, E., 2010, *Gísla saga Súrssonar: Textual Variation, Editorial Constructions and Critical Interpretations*. In: Quinn J. and Lethbridge E. ed. *Creating the Medieval Saga: Versions, Variability and Editorial Interpretations of Old Norse Saga Literature*. University Press of Southern Denmark, 123–152.
- PÁLSSON, H., 1973, *Hver myrði Véstein i Gísla Sögu?*, *Andvari N.F.*, XVII, 133–137.
- PÁLSSON, H., 2000, *Odinic Echoes in Gísla Saga*, *Gudar på jorden: Festkrift til Lars Lönnroth*, 97–118.
- SOMMER, B. S., 2007, *The Norse Concept of Luck*, *Scandinavian Studies*, 3, 275–290.
- VONDŘIČKA, P., 2008, *The Supernatural in Gísla saga Súrssonar and the Fate of its Hero*. [Online]. Режим доступу: <https://wanthalf.saga.cz/library/gislasaga.pdf>.

References

- GÍSLA SAGA SÚRSSONAR. [Online]. Available from: <https://norroen.info/src/isl/gisli/on.html>. [In Old Norse].
- HOLTSMARK, A., 1951, *Studies in the Gísla Saga*, *Studia Norvegica: Ethnologica et Folkloristica*, 6, 3–55. [In English].
- JAKOBSSON, Á., 2008, *The Trollish Acts of Þorgrímr the Witch: The Meanings of 'troll' and 'ergi' in Medieval Iceland*, *Saga-Book*, XXXII, 39–68. [In English].
- JÓNSSON, F., 1903, *Gísla saga Súrssonar*. Altnordische Saga-Bibliothek 10. Halle: Niemeyer. [In Icelandic and German].
- KOLBEINSSON, G., KRISTJÁNSSON, J., 1979, *Gerðir Gíslasögu*, Gripla, III, 128–162. [In Icelandic].
- LANDNÁMABÓK. ANNAR HLUTI. [Online]. Available from: <https://norroen.info/src/lmb/2on.html>. [In Old Norse].
- LETHBRIDGE, E., 2010, *Gísla saga Súrssonar: Textual Variation, Editorial Constructions and Critical Interpretations*. In: Quinn J. and Lethbridge E. ed. *Creating the Medieval Saga: Versions, Variability and Editorial Interpretations of Old Norse Saga Literature*. University Press of Southern Denmark, 123–152. [In English].
- PÁLSSON, H., 1973, *Hver myrði Véstein i Gísla Sögu?*, *Andvari N.F.*, XVII, 133–137. [In Icelandic].
- PÁLSSON, H., 2000, *Odinic Echoes in Gísla Saga*, *Gudar på jorden: Festkrift til Lars Lönnroth*, 97–118. [In English].
- SOMMER, B. S., 2007, *The Norse Concept of Luck*, *Scandinavian Studies*, 3, 275–290. [In English].
- VONDŘIČKA, P., 2008, *The Supernatural in Gísla saga Súrssonar and the Fate of its Hero*. [Online]. Available from: <https://wanthalf.saga.cz/library/gislasaga.pdf>. [In English].

Відображення уявлень середньовічних ісландців про долю на прикладі «Саги про Гіслі»

У статті зосереджується увага на розгляді долі через призму «Саги про Гіслі». Концепт долі був невід'ємною частиною сприйняття світу середньовічних ісландців. Доля, за їхніми уявленнями, – фундаментальна рушійна сила, яка визначає життя кожної людини, та завжди є сталою й незмінною константою. Її не можна обійти чи обдурити, і навіть знаючи свою долю, людина ніяк не може на неї вплинути. Передбачалося, що це визначений фатум, до якого кожна особистість наближається протягом свого життєвого шляху, з яким вона може лише змиритися. Долю необхідно зустрічати з мужністю й достойністю, але марно тікати від неї чи намагатися змінити – навіть міфологічні сюжети свідчать про це.

«Сага про Гіслі» у цьому контексті найповніше розкриває концептуальне значення долі та її вплив на повсякденне життя і прийняті рішення. Саме вона зображує проблему невідворотності долі, яка визначає життєвий шлях особистості. Супроводжуються ж прояви невідворотності долі у циклічності подій, які всі одна за одною формують замкнене коло невідворотності того, як і чому все мало склалася саме так як склалося. Відображаючи особливе сприйняття долі, «Сага про Гіслі» таким чином стає тим джерелом, яке дозволяє

наочно проаналізувати світоглядну особливість ісландців, яку вони зберегли навіть після навернення у нову віру.

Сюжет «Саги про Гіслі» вибудовується довкола концептуальної ідеї, на яку або зверталося мало уваги, або яка взагалі випадала з поля зору дослідників. Визначеність долі лягла в основу тексту та обумовила його структуру, і наша мета полягає у тому, аби якомога чіткіше висвітлити як і в чому ця визначеність проявилася та до яких наслідків призвела. Спираючись на текст саги та досвід попередніх досліджень, ми аналізуємо сюжет як цілісну картину, всі елементи якої нерозривно пов'язані один з одним. Таким чином, ми пропонуємо новий погляд на зміст саги та його переосмислення.

Ключові слова: Сага про Гіслі, доля, сагова література, помста, невідворотність.

Victoriia Kukhta, PhD student, Faculty of History, Taras Shevchenko National University of Kyiv.

Вікторія Кухта, аспірантка історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0005-1439-4551>

Received: 03.08.2024

Advance Access Published: October, 2024